

**EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ'NİN ÖNCEKİ
BASKISINDA YER ALMAMIŞ OLAN
“MUM SÖNDÜRMEK” ANLATISI**

*Robert DANKOFF**

*Çev. Nurettin GEMİCİ***

ÖZET

Bazı Kızılbaş guruplarında olduğu iddia edilen “mum söndürme” ananesi hakkında farklı yaklaşımlar içeren kısa bir öyküsü Evliya Çelebi Seyahatname'sinde geçmektedir. Bu öykünün yer aldığı bölüm Seyahatname'nin ilk baskısı olan İstanbul yayımından çıkartılmıştır. Bugüne kadar bu kısım kimsenin dikkatini çekmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Kızılbaş, Evliya Çelebi, Mum Söndü, Seyahatname.

ON TRADITION OF “CANDLE BLOWING”

ABSTRACT

There is a very short narration in the Travelbook of Ewliya Chelebi about the tradition of “candle blowing” which was attributed to Kizilbash orders and on which some contradictory views have been putforwarded. The part in which “candle blowing” was narrated, was omitted from the old edition of the travelbook, therefore it was remained so far as not being realized.

Key Words: Kizilbash, Ewliya Chelebi, Candle Blowing, Travelbook of Ewliya Chelebi.

* University of Chicago.

** Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, nurettinGemici@hotmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Üzerinde karşıt görüşler ileri sürülen ve bazı Kızılbaş tarikatlarına isnat edilen “mum söndürme” âdetine dair Seyahatname’de kısa bir anlatı vardır. Bu anlatının bulunduğu kısım Seyahatname’nin eski İstanbul baskısından¹ çıkartılmış, dolayısıyla günümüze kadar fark edilmeden kalmıştır. Aşağıda bu kısım Evliyâ Çelebi’nin kendi el yazısıyla yazdığı yazmadan aktarılacaktır.²

Bu kısım, Evliyâ’nın 10 ciltlik seyahatnamesinin 4. cildinde yer almaktadır; burada Evliyâ, 1065/1655 yılında Batı İran’da, Urmiye gölü kıyısında bulunan Urmiye beldesine yaptığı ziyareti anlatır. Yazar, kendi alışıldık yöntemince beldenin tasvirini yaptıktan sonra Urmiye’de yatan din büyüklerinin kabir ve türbelerini sıralar. Bunlar arasında meşhur Koçağa Sultan’ın türbesi de vardır. Evliyâ, bu zat hakkında bazı efsaneler nakleder. Sonunda sıra Sâlih Efendi adında birinin mezarına gelir. Evliyâ’nın orada anlattıklarının orijinal metni ve çevirisi aşağıda yazının sonuna eklenmiştir.³

Alıntılanan kısmın başında zikredilen Vaḥidî tarikatı İran’daki 5 sûfî tarikatından biridir; Evliyâ bu altı tarikatı, eserinin başka bir yerinde sıralamıştır.⁴ Sâlih Efendi’nin kim olduğunu anlatırken Evliyâ, onun hakkında, Safevi hanedanının kurucusu Şeyh Şafî ad-dîn’in (ölümü 735/1334) *baş ḫalîfeleri* der. Evliyâ’nın kullandığı bu ibarede çağ tutmazlığı (anachronism) vardır, çünkü bu ibare Safevî’lerin *ḫalîfetül-ḫulefâ*⁵ unvanını yansıtmaktadır (bu makam ve bu unvan Şeyh Şafî ad-dîn’den çok sonra ortaya çıkmıştır).

Prof. Dr. Robert Dankoff, “An un published account of mum söndürmek in the Seyâhatnâme of Evliya Chelebi” Bektachiyya: etudes sur l'ordre mystique des bektachis et le+ / yay. haz. Alexandre Popovic Gilles Veinstein, İstanbul: İsis Yayıncılık, 1995, 319-322. Çıkan makalesinin yeniden gözden geçirilmiş hali burada tercümeye esas alınmıştır.

¹ İkdâm Matba’ası, 1314/1896, IV, 307.

² Topkapı Müzesi, Bağdat Köşkü 305, varak 296b ve 297a

³ Prof. Dankoff, Seyahatname’den yaptığı alıntının İngilizce çevirisini vermiştir; ben de metni bugünkü Türkçeye aktararak verdim. (Nurettin Gemici).

⁴ *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi* (Onuncu, Cilt, İstanbul: Devlet Basımevi, 1938) X, 428. YKY baskısı, c. X, s. 229, Yazma nüsha; c.X, Y201b. 18-19. Ammâ Vâhidî ve Haydarî ve Şemsî ve Bektaşî ve Kalenderî velvelesi İrân-zemîn'e düşmüşdür

Diğer beşi: Hayderi, Şemsî, Bektaşî, Qalenderî ve Leysi. (Sn. Dankoff makalede geçen bu kelimeyi liveysi olarak vermiş, fakat 10. Cildin okumasında değiştirmiştir.)

⁵ Krş. R. M. Savory, “The office of *khalifat al-khulafâ* under the Safawids”. *Journal of the American Oriental Society*85 (1965) : 497-502

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Öte yandan standart kaynaklara göre Şeyh Şafî ad-dîn ile münasebeti olup Sâlih adını taşımış olan tek kişi Şafî'nin dedesi veya dedesinin babasıdır.⁶

Diğer bir muamma terim ise, Evliyâ'nın değerlendirmelerinin sonunda yer alan *nohûdî mezheb*'dir. Kaynağı ne olursa olsun bu,⁷ Evliyâ için tıpkı *kızılbaş* gibi tahkir edici bir terimdir. Bir başka yerde Erdebil ahalisinden bahsederken, şöyle der:

*Ve cümle ünâsı Şâfi'îyyü'l-mezheb geçinürler
ammâ dürûğ güftâr ederler. Şâh İsmâ'îl anları
mezheb-i nâ-hakk-ı Ca'ferîyyeye da'vet edüp teşennu'ı
teşeyyu'a tebdil idelden berü cümlesi nohûdî
mezheblerdir (YKY yayını, 2. cilt, s. 137, 306a. 4-7)⁸*

Halkın tamamı Şafii mezhebinden olduklarını iddia ederler, fakat yalan söylerler. Şah İsmail onları [4 hak mezhepten sayılmayan] Ca'ferî mezhebine çağırıp onları Sünnîlikten Şiîliğe döndürdüğü tarihten beri hepsi nohudî mezhebine mensupturlar.

Mum söndürmek hakkındaki kısmın önemi açıktır. Evliyâ Çelebi, efsaneleri nakletmekten, hatta burada olduğu gibi Şeyh Şafî hakkındaki saçma sapan bir efsaneyi nakletmekten kaçınmaz; bununla birlikte kendi usulünce gerçeği belirlemeye çalışır. Burada yazar, Kızılbaş tarikatları arasında ahlâka aykırı (orgiastic?) / fık u fucur âdetlerin varlığı hakkındaki yaygın iftirayı oldukça ayrıntılı biçimde yalanlamaya girişmiştir. Böylelikle Irène Mélikoff gibi modern araştırmacıların varmış oldukları sonuç, bir 17. yüzyıl kaynağı tarafından da doğrulanmış olmaktadır. Bağdat Köşkü 305, 296b (YKY yayını, 4. cilt, s. 188).

⁶ E. Glassen, *Die frühen Safawiden nach Qazi Ahmad Qumî* de (Freiburg, 1970) verilmiş olan silsilenâmelere bkz.; asıl metinde s. 12, tercümede s. 114. M. M. Mazzaoui, *The origins of the Safawids* (Wiesbaden, 1972): 51, n. 1. Orada Zahidî, *Silsilat an-nasab-i Şafaviya*'dan (Berlin, 1342/1924: 10) alıntı yapılmıştır.

⁷ Bak. PROBABLY THE SAME AS NUQTAWI; SEE EI² *Nuqtawîyya* (H. ALGAR).

⁸ Bağdat Köşkü 304, varak 306a, satır 6-7, eski İstanbul baskısında bu bölüm çıkarılmıştır. Evliya, II, 273.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Andan ziyaret-i Salih Efendi. Bunlar Vâhidi tarıkında hâk-i pâk-i Erdebîlde medfûn cümle İrân-zemîn şahlarınınun (25) cedd-i 'izâmî hazret-i Şeyh Safî'nün baş halifeleri imiş. Şeyh Safî'nün mum söyündürme kerametlerin Şeyh Safî / hazretlerinden sonra bu Sâlih Efendi mum söndürmeği memnû' etmişdir. Kuddise sirruh.

Netice-i kelâm-ı mum söndürme/Sene-i tarihinde hazret-i Şeyh Safî şehr-i Erdebilde kutbu'l-aktâb mertebesine kadem basdıkdâ bir gün câzibe-i / ilâhî ile vecde gelüp niçe bin ümmet-i Muhammedî tevhid-i muhammedîye da'vet eder, ve cümle tevhide hâzır olanların / ehl [ü] iyâllerin dahi tevhide da'vet edüp cümle nisvân burka'ları ve saravuşları ve dutuklarile ve ellerinde eldiva- (30) -nlarile gelüp bir köşede bu kadar havâtinler tevhide meşgûl olurlar. Ba'de'l-gurûb olup ol şeb-i muzlimde Şeyh Safî bir şem'-i münevver âşikâre edüp eydir:

“gelin kızlarım! siz de oğlan kuzularım ile tevhide girin” derler.

Hemân cümle merd ü zen tevhid [ü] tezkîre karışdı- / -klarında bir kerre 'aziz Şeyh Safî mumı söndürüp merd [ü] zen karış katış olup kâmil yedi sâ'at tevhid-i / sultâni olup Şeyh Safî “ve-salli 'alâ cemî'i'l-enbiyâ'i ve'l-mürselin” deyüp el yüze sürüp eydir : “her kes bu / karanlıgda yanında olanları kucaklayup hânesine gitsin” buyurdıklarında be-keşf-i kerâmet-i Şeyh Safî cümle halk (35) ol cahcâhun karışıklığında kendi ehlini ve kızını kucaklamış bulunup hânelerine giderler. Hakkâ ki ol karanlık / gecede ol beni-âdem izdihâmında karış katış dönerken her kes ehlin bulmak 'aceb kerâmetdir.

Şeyh Safî 297a. hazretlerinün zemân-ı hayâtlarında bir kaç kerre böyle mum söndürüp her kes yine ehl [ü] iyâllerini buldukları mukarrerdir. / Ba'dehu kendülerinden sonra niçe halifeleri mum söndürüp ehl [ü] iyâllerin bulmada hata edüp

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009

'Acem mum söndür-/-icidir deyü mezmûm olmuşlar. Ba'dehu bu Rûmîyede medfûn Şeyh Sâlih hazretleri merd [ü] zen bir yere cem' olup /tevhîd edüp mum söndürmeği men' etmiştir.

Hâlâ 'Acemde dahi vardır derler, emmâ hudâ 'âlimdir sene 1056 (5) tarihinde Erzurumdan 'Aceme gitdim ve sene 1059 târihinde Bagdâddan yine 'Acemün Hemedân ve Dergüzinine gitdim ve / sene 1071 târihinde diyâr-i Kırmıdan Dagıstâna, andan 'Acemün demir kapısı ve Şîrvân Şamâkisi ve Gilân Bâkusına / vardım. Ve yine şimdi bu Rûmîye ve Hoy ve Merend ve Tesû ve Kumla ve Tebriz diyârların gördüm. Mum sö- / -ndürme dedikleri şey 'i ve eyle cem'iyeti görmedim. Emma bu cihân halkı zemmâm ve fassâl ve gaddar ve kaddâhdır. / Sivas eyâletinde Keskin sancagında ve Bozok sancagında ve Sunkur ve 'Îmâd içinde mum söndürenler / vardır kim mumı söndürüp her kes birer adamun karısın kucaklayup bir bucakda bacaklar derler — hâşâ sümme (10) hâşâ : bu 'abd-i hakîr Bağdad fethinden berü ol semtleri geşt-i güzâr etdim ve Sivasda efendilerimiz vâli iken Keskin ve Boz-okda niçe hizmetler zabt edüp eyle şey görmedim. Ve yine bu dehhâl halk Rum-elinde / Silistre eyâletinde Deli Orman Nâhiyesinde ve Kara Su nâhiyesinde ve Dobruca vilâyetinde şah seven ve / mum söndürenler ile şah taçlığı erler [ve] 'avretler var derler. Hudâ 'âlimdir belki elli kerre ol diyârlarda ülfet edüp / hizmetler zabt etdim, emmâ eyle nâ-şer'î görmedik, lâkin bî-nemâzı ve gûyende 'avret sevici adamları vardır./

Emmâ Şâm içinde Sâzenekler mahallesi vardır, halkından 'Acem hakkı alırlar, ve cümle Şâmun Dürzî ve Teymânî dağlarında (15) Nohûdî mezheb adamlar var kim Kızılbaşlığı yetmiş mertebe öte geçtikleri Şam ve Şâm-Tirâbulûs seyâhatlerimün / cild-i ... -inde mufassal tahrîr olmuştur. [Bagdat Koşkü 305, varak 40a, satır 4 ff. = YKY c. III, s. 45 (Eski

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009

İstanbul baskısında bu bölüm çıkarılmıştır, c. III, s. 104); ve c. IX, s. 405 = YKY IX, Yıldız nüshası 184b)

Yukarıdaki alıntının bugünkü Türkçeye aktarımı:

Bundan sonra Salih Efendi'nin ziyaret yeri: Bu şahıs Vâhidî tarikatına bağlı temiz bir toprağı olan Erdebil şehrinde toprağı verilmiş olan İran topraklarındaki şahların en büyük dedesi olan Şeyh Safi'nin baş halifesi imiş. Şeyh Safi'nin mum söndürme kerametlerini bu zat ismi geçen şeyhinin vefatından sonra yasaklamıştır. Sırrı ve hakikatı muazzez ve müserref olsun.

Son söz olarak mum söndürme hadisesi senesi tarihinde Hz. Şeyh Safi Erdebil şehrinde en yüksek makam olan kutuplar kutbu olunca bir gün ilahî bir cezbeyle kendinden geçerek pek çok Müslüman'ı Allah'ın adını anmaya (Tevhid: Allah'ı birlemek) zikre davet etmişti. Orada bulunanların hepsinin eşlerini de bu zikre (Tevhid) davet etti. Kadınların hepsi burka (**Burka**, her taraftan kapalı, giyenin önünü görmesi için yüz kısmı kafesli çarşaf), saraveş ve dutak denilen giysileriyle ve ellerinde eldivenleriyle gelip bir köşede ne kadar kadın varsa toplanıp hepsi birden (tevhid) zikirle meşgul olurlar. Gün battıktan sonra o karanlık gecede Şeyh Safi aydınlatıcı bir mum getirerek orada bulunanlara seslendi:” Kızlarım gelin! Sizde oğlan kuzularımınla birlikte zikre katılın.” Dediler. Hemen oradaki erkek ve kadınların hepsi bu tevhid zikrine karıştıktan sonra Şeyh Safi mumu söndürüp erkek ve kadınlar birbiriyle karışık duruma geldiler. Yedi saat boyunca Allah'ın birliğini ifade eden kelimelerle zikrettiler. Şeyh Safi “Salat bütün nebi ve resullerin üzerine olsun” diyerek ellerini yüzüne sürdü ve [kalabalığa] seslendi: “Herkes bu karanlıkta yanında olanları kucaklayıp evine gitsinler” diye buyurdıklarında Şeyh Safi'nin bu keramet ve keşifle halkın tamamı o kargaşa ve karışıklık içinde o kadar insan kalabalığı içinde herkes kendi hanımını bulması gerçekten şaşılacak derecede bir keramet, olağanüstü bir haldir.

Şeyh Safi hazretlerinin yaşadığı devirlerde birkaç defa böyle mum söndürmüş ve herkes her defasında kendi eşleri bulup [zikirden] beraber ayrıldıkları kesindir. Bu zattan sonra pek çok halifesi de bu mum söndürme işini yaparken hata ettiklerinden dolayı “İranlılar mum söndürme işini yapıyorlar diyerek kınanmışlardır. Daha sonra burada kabri olup yatan Şeyh Sâlih hazretleri erkek kadın bir araya gelip karışık bir vaziyette tevhid zikrini ve zikir esnasında mum söndürmeyi yasaklamışlardır.

Hala İran'da da vardır diye söylerler. Fakat Allah en iyi bilendir, 1056 senesinde (5) Erzurum'dan İran'a gittim ve 1055 tarihinde Bağdat'tan yine İran'daki Hemedan ve Dergüzine kadar gittim ve 1077 tarihinde Kırım bölgesinden Dağıstan'a ve oradan İran'ın demir kapısı, Şirvan Şamakisi ve Gilan Baküsüne vardım ve yine şimdi bu Rumiye,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Hoy, Merend, Tesu, Kumla ve Tebriz diyarlarını gördüm. Mum söndürme dedikleri şeyi ve öyle bir amaçla toplanan bir topluluk görmedim. Fakat bu Dünya halkı dedikoducu, çekiştirici, kınayıcı, herkesin ayıp ve kusurlarını ortaya döküp saçıcı, acımasız ve yericidir. Sivas eyaletinde Keskin, Bozok, Sungur ve İmâd sancaklarında mum söndürenler vardır ve mum söndürüp her kes birer adamın hanımını kucaklayıp bir kenarda bacaklar derler ki haşa tekrar bir kere daha haşa ki [böyle bir şey yoktur]. Bu aciz kul Bağdat'ın fethinden itibaren o bölgeleri [karış karış] gezdim, dolaştım ve yine Sivas'ta efendimiz vali iken Keskin ve Bozok'ta pek çok hizmet ve görev aldım. Fakat öyle bir şey görmedim. Yine belirtmem gerekir ki bu [bildiği bilmediği] her şeye burnunun sokan halk Rumelinde Silistre eyaletinde Deli Orman ve Karasu beldesinde ve Dobruca vıyaletinde Şah seven, ve mum söndürenler ve şah taçlığı [elinde olan] erkek ve kadınlar vardır diye söylerler. Allah en iyi bilendir ki, bilakis oralarda elli kere bölgelerde severek görevler aldım. Fakat o şekilde bir şeriat dışı bir şey görmedim. Ama namaz kılmayan ve şarkıcı kadınları seven adamların olduğunu biliyorum.

Lakin Şam içinde Şazenekler Mahallesi bulunmaktadır. Halkından İran hakkı [diye bir çeşit vergi] alırlar. Bunların hepsi Şam'a ait Dürzi ve Teymanî dağlarında Nuhudî denilen mezhebe bağlı kişilerdir. Bu kimseler Kızılbaşlık [adına] diye anlatılanların 70 kat beterini yapan kişilerin durumuna örnektirler. Şam ve Şam Trablusu'na yaptığım gezileri anlatan ciltte geniş bir şekilde ele alınmıştır.

KAYNAKÇA

ALGAR, H. Nuḳṭawiyya, EI², Leiden, 1993.

DANKOFF, Robert, "An un published account of mum söndürmek in the Seyāhatnāme of Evliya Chelebi" Bektachiyya: etudes sur l'ordre mystique des bektachis et le+ / Popovic Alexandre Gilles Veinstein, İstanbul: İsis Yayıncılık, 1995, 319-322.

Evliya Çelebi, Seyahatname, IV. Cilt, İkdam Matba'ası, 1314/1896.

-----, Topkapı Müzesi, Bağdat Köşkü 305, varak 296b ve 297a.

-----, X, Cilt, İstanbul: Devlet Basımevi, 1938.

-----, X, YKY baskısı, İstanbul, 2008.

GLASSEN E., Die frühen Safawiden nach Qazi Ahmad Qumi'de (Freiburg, 1970).

MAZZAOUI, M. M. The origins of the Safawids (Wiesbaden, 1972): 51, n. 1. Zahidî, Silsilat an-nasab-i Şafaviya' Berlin, 1342/1924

SAVORY R. M., "The office of khalifat al-khulafā under the Safawids". Journal of the American Oriental Society 85 (1965) : 497-502

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*